

M E T O D İ K A

Dinləmə mətnlərindən istifadənin pedaqoji-psixoloji şərtləri

Nərgiz Ağayeva

Akademik məsləhətçi, Filologiya fakültəsi, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti.

Azərbaycan. E-mail: nargizramizzadeh@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-1887-6850>

XÜLASƏ

Dinləmə mətnlərindən istifadə üzrə işin sistemindən danışarkən ilk öncə dinləmə bacarığının psixoloji məzmununu aydınlaşdırmaq lazım gəlir. Belə ki, “dinləmə” sözünün pedaqoji-psixoloji mahiyyətini bilmədən bu mətn üzrə aparılan işləri təhlil etmək qeyri-mümkündür. Çünki dinləmə bacarığının məzmununda olanlar qiymətləndirmə zamanı meyar kimi götürülür. Beləliklə, dinləmə mətnlərinin pedaqoji-psixoloji xarakteri nəzərə alındıqda didaktik məsələlər də məqsədəuyğun və optimal şəkildə qurula bilər. Bunun üçün bu mətnlərin funksiooloji cəhətləri ilə əsas mətnlər müqayisə olunmalıdır.

AÇAR SÖZLƏR

dinləmə mətni, dinləmə bacarığı, nitq, pedaqoji-psixoloji şərtlər, anlama

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 09.04.2024

Qəbul edilib: 11.05.2024

M E T H O D S

Pedagogical and Psychological Conditions of Using Listening Texts

Nargiz Aghayeva

Academic advisor, Faculty of Philology, Azerbaijan State Pedagogical University.
Azerbaijan. E-mail: nargizramizzadeh@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-1887-6850>

ABSTRACT

When talking about the system of work on the use of listening texts, listening first it is necessary to clarify the psychological content of the skill. So, without knowing the pedagogical and psychological essence of the word listening, it is impossible to analyze what the work on listening to a text consists of. Because what is included in the content of listening skills is taken as a criterion for assessment. Thus, if the pedagogical-psychological nature of the listening texts is taken into account, didactic issues can be set appropriately and optimally. For this, the functional aspects of the listening texts should be compared with the main texts.

KEYWORDS

listening text, listening skills, speech, pedagogical-psychological conditions, understanding

ARTICLE HISTORY

Received: 09.04.2024

Accepted: 11.05.2024

Giriş

İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində dinləmə və oxu bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, o cümlədən oxu mədəniyyətinin yaradılması istiqamətində görülən işlər son illərdə əhəmiyyətli araşdırma mövzusu olmuşdur. Bu sahədə aparılan araşdırmalarda dinləmə, danışma, oxu bacarıq və vərdişlərinin, oxu mədəniyyətinin, oxu sənətinin yaradılması istiqamətində səmərəli texnologiyalardan istifadənin əhəmiyyəti əsaslandırılır. Bu baxımdan tədqiq edilmiş mövzuda dinləmə mətnlərinin pedaqoji və psixoloji aspektdən təhlili günümüz üçün aktualıq kəsb edir. Məqalədə dinləmə mətnlərindən istifadənin pedaqoji və psixoloji şərtləri təhlil edilir, həm psixoloji, həm də pedaqoji yanaşma barədə məlumat verilir.

İbtidai sinif şagirdlərinin şifahi nitqi üzərində aparılan müşahidələrdən aydın olur ki, onların əksəriyyətinin oxusu və danışığı müasir tələblərə cavab vermir. Həm psixoloji, həm də pedaqoji cəhətdən düzgün qurulmuş Azərbaycan dili dərsləri bu problemi aradan qaldırmağa kömək edə bilər. Məqalə müasir ədəbi-nəzəri fikrin müəyyənləşdirdiyi meyar və prinsiplər əsasında yazılmışdır. Problemin aydınlaşmasında nəzəri təhlil, müqayisə, ümumiləşdirmə, induksiya və deduksiya, müşahidə və s. metodlardan istifadə olunmuşdur.

Ümumi təhsil pilləsində, eləcə də ibtidai təhsildə “dinləmə mətnləri” ifadəsi rəhbərsiz və rəhbəri mətn kimi verilmiş, yeni termin kimi didaktikaya kurikulum sənədləri vasitəsilə daxil olmuşdur. Müasir pedaqoji və sosial araşdırmalardan məlum olur ki, indi passiv dinləmədən daha çox aktiv dinləməyə üstünlük verilir. Belə ki, dinləyib-anlama daha fəallıq, sürətlilik və tezlik tələb edən xəttə qoşulmalıdır. Dinləmənin özünə də müəyyən hazırlıq tələb olunur. Hazırlıq keçmədən şagird yönəldilən məsələyə məqsədli yanaşa bilmir. Bu mənada şagirdin təfəkkürü onun yaddaş və hafizəsindən daha iti işləməlidir. Bu yanaşmadan danışarkən hazırda bir çox pedaqoqlar Konfutsinin kəlamını tez-tez yada salırlar. “Min illərin müəllimi” adlandırılan böyük Çin filosofu Konfutsi yazırdı: *“Qulaq asıram – unuduram, görürəm – yadda saxlayıram, özüm edirəm – anlayıram”*.

Mütəxəssislərin araşdırmaları nəticəsində məlum olmuşdur ki, ən yaxşı lektorun diqqətli dinləyicisi üç saatdan sonra onun söylədiklərinin 30 %-ni, üç gündən sonra isə 90 %-ni unudur. Deməli, təlimdə yüksək keyfiyyət şagirdin özünün aktivləşdirildiyi andan əldə edilməyə başlayır. Bu baxımdan interaktiv metodlardan istifadə xüsusilə önəmlidir. *Karusel, əqli hücum, işgüzar səs-küy, debat* kimi üsulları şagirdlərimiz çox sevir. Müəllim şagirdin diqqətini cəlb etmək, yorğunluğunu aradan qaldırmaq üçün dərstdə bir neçə dəfə “fəallaşdırıcı” fasilələrdən istifadə etməlidir. Əsas budur ki, şagird

dinlədiyini anlamış olsun. Bununla belə qulaq asmaq da, görmək də, yadda saxlamaq da lazımi faktorlardır. Çünki anlamaq üçün dinləmək – qulaq asmaq mütləqdir.

Əsas hissə

Dinləmə mətnlərindən istifadə üzrə işin sistemindən danışarkən ilk öncə dinləmə bacarığının psixoloji məzmununu aydınlaşdırmaq lazım gəlir. Belə ki, müasir dərsə verilən başlıca tələblərdən biri psixoloji cəhətdən dərsin düzgün təşkil olunmasıdır. Belə olan halda dərs prosesində müvafiq fənn üzrə bilik və bacarıqlar da uğurlu mənimsənilir. Dinləmə anlayışının pedaqoji-psixoloji mahiyyətini bilmədən dinləmə mətni üzrə aparılan işləri analiz etmək qeyri-mümkündür. Çünki dinləmə bacarığının məzmununda olanlar qiymətləndirmə zamanı meyar kimi götürülür. İbtidai siniflərdə dinləmə və oxu bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üzrə işlər sadə süjetli bədii əsərlər, folklor nümunələri və məlumat xarakterli mətnlər üzərində aparılır. “Azərbaycan dili” dərsliklərində verilən mətnlər şagirdlərin təxəyyülünün, təfəkkür və nitqinin inkişaf etdirilməsində, onların mənəvi aləminin formalaşmasında, həmçinin oxu vərdişlərinin inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayır.

Ünsiyyət funksiyaları içərisində ən önəmli bacarıqlardan biri dinləmə bacarığıdır. Əslində, hələ ana bətnində ikən formalaşan bu bacarığı yetkinləşdikcə itiririk desək, mübaliğə etmiş olarıq. Bəs dinləməni necə inkişaf etdirək? Dünyaca məşhur səs və kommunikasiya üzrə ekspert, məruzəçi Julian Treasure ünsiyyət, rabitə qurmaq bacarığını getdikcə itirdiyimiz bu dünyamızda “insanların bizi dinləməsi üçün necə danışmalıyıq?” sualı ətrafında danışaraq öz araşdırma və görüşlərini paylaşır. Bu qısa və təsirli çıxışlarda Treasure ətrafınızdakı digər insanların onlara bir şey deyən zaman qulaqlarını sizdən çəkməmələri üçün bir neçə məsləhətdən danışır. Julian Treasurenin dinləmə ilə əlaqəli beş mərhələli formulu mövcuddur.

1. Səssizliyin səsini dinləyin. Məsələn, gün ərzində üç dəqiqəlik zaman dilimləri yaradın və heç bir şey etmədən sadəcə səssizliyin səsini dinləyin.
2. Səs-küyü, gurultunu dinləyin. Bir zaman kəsiyində müxtəlif səsləri dinləyin. Məsələn: çöldən gələn maşınların səsini, yan otaqda ağlayan uşağın səsini, mətbəxdə qaynayan suyun səsini, haradansa eşidilən zəif musiqi səsini və s.
3. Səslər içərisindən bir səs seçin. Məsələn, fikrinizi bir səsə yönəldin və bütün səslər arasından fikrinizi yalnız həmin səsə cəmləyin. O səs yox olana kimi mütəmadi olaraq onu dinləyin.
4. Dinləmə mövqeyini müəyyənləşdirin. Bu, münasibətlər üzrə dəyişən bir formuldur. Belə ki, müxtəlif dinləmə formaları mövcuddur. Passiv, aktiv, maraqlı, yansıtmacı və s. Diqqət yetirsək görürük ki, müdirimizi, yoldaşımızı, rə-

fiqəmizi, övladımızı müxtəlif forma və şəkillərdə dinləyirik.

5. A.T.Ö.S. formulunu tətbiq edin. Onun açıqlaması bu şəkildədir: Qarşı tərəf danışarkən məlumatı qəbul edin və qəbul etdiyinizi ona hiss etdirin, təqdir edin, zaman-zaman xülasə çıxarın, suallar verin. Birini dinlədiyini göstərmək üçün sual vermək ən yaxşı üsuldür ³.

Diqqət və ustanovka psixoloji ədəbiyyatda öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən daxili amil kimi xüsusi yer tutur. Biz hər an müxtəlif hadisələrin təsirinə məruz qalırıq. Bunların içərisindən indiki halda bizə lazım olan cisim və hadisələri ayıra, seçə bilmədən qarşımıza qoyduğumuz məqsədə nail ola bilmərik. Bu isə diqqətin bilavasitə iştirakı olmadan mümkün deyildir. Xüsusilə təlim fəaliyyətində diqqətin oynadığı rolu nəzərə alaraq K.D.Uşinski yazırdı ki, “diqqət şüurumuzun elə bir yeganə qapısıdır ki, şüurumuzda olan hər bir şey mütləq buradan keçir”. Ona görə də şagirdləri təlim prosesində həmin qapını açıq saxlamağa alışdırmaq lazımdır. Təcrübə göstərir ki, müəllim dərstdə şagirdlərində diqqəti formalaşdırmağı bacarmasa, onlara heç bir informasiyanı mənimsədə bilməz. Ona görə də diqqət öyrənmənin müvəffəqiyyətini təmin edən ən mühüm daxili amillərdən biri kimi özünü göstərir. Bu cəhəti nəzərə alaraq müəllim təlim prosesində diqqətin qanunauyğunluqlarından geniş şəkildə istifadə etməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, öyrənmənin, mənimsəmənin səmərəliliyini təmin edən digər daxili amil “ustanovkadır”. İnformasiyaların seçilməsi, işlənməsi və onlardan istifadə edilməsi prosesində insan şəxsiyyətinin təzahür etmə halını psixoloqlar *ustanovka* adlandırırlar. “*Ustanovka dedikdə tələbatı müəyyən tərzdə təmin etməyə hazırlıq başa düşülür. Ustanovka müəyyən bir fəaliyyətə şəxsiyyət tərəfindən dərk edilməyən hazırlıq halətidir. Aparılmış müşahidə və eksperimentlər fərdin ustanovkasının təlim fəaliyyətində mühüm əhəmiyyətə malik olduğunu göstərmişdir*” [4, s. 542].

Təlim prosesi öyrədilənin – şagirdin fərdi psixi inkişaf xüsusiyyətlərindən (əqli, emosional, iradi), onda təlimə qarşı münasibətin yaranmasından, onun meyil və maraqlarından, tələbat və öyrənməyə qabillik imkanlarından da çox asılıdır. Başqa sözlə, təlim prosesi şagirdlərin fərdi-psixoloji və yaş xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Bu cəhətlər nəzərə alınmadan təlim fəaliyyətini təşkil etmək və lazımı müvəffəqiyyətə nail olmaq mümkün deyildir.

Dinləmə şüurun qapısı olub mətnin oxusu, dərk olunması və keyfiyyətin qiymətləndirilməsində kiçik ölçü vahididir. Ondan əsas mətn üçün motivasiya vasitəsi kimi istifadə edildikdə bütün didaktik keyfiyyətlər üzə çıxmış olur. Məlumdur ki, hər

---

³ https://www.ted.com/talks/julian_treasure_how_to_speak_so_that_people_wantto_listen?language=tr

bir yeni mətn şagirdlərin dünyagörüşünün genişlənməsində, şəxsiyyət kimi formalaşmasında, o cümlədən lüğət fondunun müsbət istiqamətdə dəyişikliyə uğramasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şagirdlər mətn üzərində işləməklə faktları araşdırır, müqayisələr, təhlillər aparır, nəticələri dəyərləndirirlər. Prosesin planlı, səmərəli təşkili uşaqların həm psixoloji, həm də linqvistik baxımdan inkişafını labüdləşdirir.

Təcrübə göstərir ki, bəzən şagird müəllimin izahında müstəqil oxuyub öyrəndiyi materialda hər hansı bir cəhəti anlamadıqda onu başa düşmədən mexaniki olaraq öyrənir ki, bu da biliyin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Ona görə də müəllim öz şagirdlərinə başa salmalıdır ki, aydın olmayan, zəif anlaşılan məsələlərin üstündən keçməmək, onları tamamilə anlayıb öyrənmək vacibdir. Ən düzgün və səmərəli yol düşünərək öyrənməkdir. Məhz buna görə də L. N. Tolstoy haqlı olaraq yazmışdır ki, *“bilik yalnız o zaman bilikdir ki, o, təkə hafizə ilə deyil, həm də adamın öz fikirlərinin gücü ilə qazanılmış olsun”*.

Rus pedaqoqu K. D. Uşinskinin ardıcılardan biri olan V. A. Flerovanın fikrincə, *“oxu dərslərinin başlıca prinsipi uşaqlara dinləyib düşünməyi, oxuyub hiss etməyi, oxuyub yaşamağı öyrətməkdir”*.

Dilçi alim L. V. Şerba nitq fəaliyyətini dil hadisəsinin birinci aspekti kimi təqdim etmiş, proses olaraq onun dinləmə və anlama məzmunu daşdığıını bildirmişdir.

Gürcü psixoloqu D. N. Uznadze yazır ki, *“uşaq əvvəllər eşitmədiyi sözü və grammatik formanı birdən-birə heç vaxt işlədə bilməz. Gərək əvvəl eşitsin, görsün ki, sonra da nitqində işlədə bilsin”*.

Nitq və təfəkkürün əlaqəsi məsələsi psixoloq və dilçi alim N. İ. Jinkinin “Nitq mexanizmləri” əsərində daha ətraflı şərh olunur. Onun fikrincə, *“nitq ünsiyyət prosesindən ayrı və təfəkkürlə bağlı əlaqədən kənarında öyrənilə bilməz”*. N. İ. Jinkin burada sözün nitq və ünsiyyət prosesinin düzgün, anlaşılıqlı və məzmunlu qurulmasındakı rolundan ətraflı bəhs edir.

Nitq və təfəkkürün qarşılıqlı əlaqədə bir-birinə təsir problemi Azərbaycan psixoloqlarının da tədqiqat obyektinə olmuşdur. Professorlar Ə. Bayramov və Ə.Əlizadənin “Psixologiya” kitabında mövcud fikirlər ümumiləşdirilərək bu şəkildə öz ifadəsini tapır: *“...nitqli təfəkkür sayəsində insan xarici aləmin bilavasitə qavrayış səviyyəsində əks etdirilməsindən xaricə çıxır, mürəkkəb əlaqə və münasibətləri əks etdirir, nəticə çıxarır, nəzəri məsələləri həll edir, onda anlayışlar təşəkkül tapır. Təfəkkürün bu forması insanların biliyi mənimsəməsinin, ondan istifadə etməsinin əsasında durur və insanın mürəkkəb idrak fəaliyyəti üçün zəmin təşkil edir”* [1, s. 358-359].

Problemi bir az da dərindən şərh edən görkəmli psixoloqlar göstərir ki, təfəkkürün inkişafına nitq ünsiyyəti ciddi təsir göstərir. İrəli sürülən fikri və nitqi anlamaq üçün isə sözləri anlamaq lazımdır. *“Nitqin anlaşılması isə, öz növbəsində, sözləri daha dəqiq qavramağa imkan verir”* [1, s. 362]. Buradan belə bir nəticə alınır ki, nitqin anlaşılmasında sözün rolu nə dərəcədə əhəmiyyətlidirsə, mənaca anlaşılmasında da nitqin rolu o dərəcədə önəmlidir.

Beləliklə, problemə pedaqoji və psixoloji baxımdan yanaşdıqda aydın olur ki, nitqin düzgün, dəqiq ifadə olunmasında söz seçiminin, onun mənə çalarlarından səmərəli istifadənin rolu danılmazdır və bu, şagirdin ümumi inkişafına, xüsusilə təfəkkürünün formalaşmasına güclü təsir göstərən amillərdən biri sayılır.

Alimlərin fikrincə, *“eşidib-anlama vərdişlərinə müasir dövrün tələbləri səviyyəsində yiyələnmiş dinləyici bir çox materialları əhatə etmiş olur. Bunlardan ən birincisi odur ki, əsas diqqət şagirdlərə tələffüz vərdişlərinin lazımi səviyyədə aşılmasına yönəldilməlidir; ikincisi isə, birinci ilə bilavasitə əlaqədar olaraq mətnin qrammatik və intonasiya strukturlarının daşdığı məlumatdır”* [1, s. 101].

Dinləmə mətnlərinin tədrisinin psixoloji əsaslarından danışarkən bəzi məsələlərə aydınlıq gətirmək lazım gəlir.

Təlim prosesi idrak fəaliyyətinin bir növüdür; şagirdin öyrənmə metodu bir neçə cəhətdən idrak yoluna əsaslanır. Bunu sxematik şəkildə aşağıdakı kimi göstərmək olar:

İdrak yolu: canlı seyr – mücərrəd təfəkkür – praktika;

Təlim yolu: qavrama – anlama – möhkəmlətmə – tətbiqetmə.

Göründüyü kimi, idrak və təlim yolları oxşar cəhətlərə malikdir. Belə ki, qavrama idrak yolundakı canlı seyr ilə, dinləmə-anlama mücərrəd təfəkkürlə, tətbiqetmə isə praktika ilə bağlıdır.

Dinləyib-anlama məzmun xətti ingilis dili kurikulumlarında “eşidib-anlama” ilə ifadə olunur. Azərbaycan dili fənn kurikulumunun tərtibçiləri *dinləmə-anlama* sözünü məzmun xəttinin adında saxlamış, mətni adlandıran zaman isə yalnız *dinləmə* ifadəsindən istifadə etmişlər. Belə hesab edirik ki, məzmun xəttinin adı (dinləyib-anlama və danışma) ilə mətnin adını (dinləmə) fərqli göstərməyin heç bir məntiqi əsası yoxdur.

Tarix boyu aparılan psixoloji tədqiqatlarda, əsasən, təfəkkür və nitq arasında olan əlaqəyə daha geniş yer verilmişdir. Bir çox müasir elm adamları belə hesab edirlər ki, təfəkkür və nitq bir-biri ilə ayrılmaz şəkildə əlaqəli olsalar da, həm genezis, həm də fəaliyyət baxımından nisbətən müstəqil reallıqlardır. İndi bu problemlə bağlı müzakirə olunan əsas məsələ təfəkkürlə nitq arasındakı real əlaqənin mahiyyəti, onların genetik kökləri və ayrı-ayrılıqda birgə inkişafı prosesində keçirdikləri çevrilmələrdir.

Psixoloq-alim L. S. Vıqotski bu problemin həllinə əhəmiyyətli töhfə verdi. O yazırdı ki, *“söz düşüncə üçün olduğu kimi, nitqə də aiddir. O, bütövlükdə nitq təfəkkürünə xas olan əsas xassələri ən sadə formada özündə ehtiva edən canlı hüceyrədir. Söz ayrıca obyektə fərdi ad kimi yapılandırılmış etiket deyil. O həmişə onunla işarələnmiş obyekt və ya hadisəni ümumiləşdirilmiş şəkildə xarakterizə edir və buna görə də təfəkkür aktı kimi çıxış edir”*.

Lakin söz həm də ünsiyyət vasitəsidir, ona görə də nitqin tərkib hissəsidir. Mənasız olduğundan söz artıq nə düşüncəyə, nə də nitqə aid deyil, mənasını əldə edərək dərhal hər ikisinin üzvi hissəsinə çevrilir.

Pedaqoqlar dinləmə təlimini belə ifadə edirlər: dinləmə təliminin şagirdlərdə kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması kontekstində təşkil edilməsi şagirdlərin bilik və intellektual səviyyəsinə uyğun olmalı, motivasiyanın yaradılmasına xidmət etməli, habelə onların kommunikasiya prosesində fəal iştirakına təkan verməlidir. Audiomaterialların istifadə edilməsi dinləmə vərdişlərini təcrid edilmiş şəkildə deyil, şifahi nitq, yazı və oxu vərdişləri ilə integrativ şəkildə öyrənilməsinə, dinləmənin təlim prosesinin daha səmərəli şəkildə təşkil edilməsinə, həm keyfiyyət, həm kəmiyyət baxımından daha yüksək nailiyyətlərin əldə olunmasını təmin edə bilər. Unutmaq olmaz ki, Azərbaycan dili fənninin başlıca məqsədi şagirdlərdə mədəni nitq vərdişləri formalaşdırmaqdır. Odur ki metodikamız mədəni nitq didaktikası prinsiplərinə uyğun istiqamətdə təkmilləşməlidir.

Pedaqoqlardan P. Paşayeva və S. Abbasovanın Azərbaycan dili tədrisinin aktual problemlərindən bəhs edən kitabında “Dinləyib-anlama və danışma məzmun xətti üzrə şagirdlərin bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi” fəslində dinləyib-anlama və danışma üzrə qoyulmuş məsələlərə diqqət edək. Burada biz işin mexanizmləri, quruluşu, psixoloji xarakteristikası ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirildiyini görürük. Dinləyib-anlama zamanı mühüm olan qavrama, anlama, möhkəmlətmə və təbiiqetmənin vacib əhəmiyyəti vurğulanmış, hər birinin mahiyyəti barədə məlumat verilmişdir. Kitabda dinləmənin məqsədi belə izah olunmuşdur: *“Dinləmənin məqsədi informasiya qəbul etmək və onu anlamaqdır. Qeyd edək ki, oxu ilə müqayisədə dinləmə yüksək səviyyədə diqqət tələb edir. Burada informasiyanın anlaşılma hissəsinə dəfələrlə qayıtmaq imkanı yoxdur. Mətni bir dəfə dinlədikdən sonra ona adekvat reaksiya vermək lazım gəlir. Kurikuluma qədərki dövrdə oxu və yazı bacarıqlarına diqqət yetirilir, şifahi nitq bacarıqları – dinləmə və danışma diqqətdən kənar qalırdı. Bu bacarıqların inkişaf etdirilməsi və qiymətləndirilməsi metodikası yalnız kurikulum meydana gəldikdən sonra formalaşmağa başladı”* [3, s. 113].

Beləliklə, dinləmə mətnlərinin pedaqoji-psixoloji xarakteri nəzərə alındıqda didak-

tik (təlimi) məsələlər də məqsədəuyğun və optimal qurula bilər. Bunun üçün dinləmə mətnlərinin funksiooloji cəhətləri ilə əsas mətnlər müqayisə olunmalıdır. Müəllimlərə dinləmə mətninin əsas mətnə münasibətdə təlim əhəmiyyətinin aydın şərh edilməsinə ehtiyac var. Unutmaq olmaz ki, dinləmə anlayışı anlama, danışma anlayışından öncə gəlir.

Nəticə

Mətnin dinləmə və anlama xarakterini təhlil edərkən bir sıra halların şərhini verməklə aşağıdakı konkret nəticələrə gələ bilərik:

1. Anlama prosesi nitqə aydın yol açmalı, anlayışa və gözlənilən nəticəyə çevrilməlidir.
2. Standartların sözlə ifadəsi və ya xarakteri mətnin xarakterinə uyğunlaşdırılmalıdır.
3. Mənimsəmə mexanizmində mərhələli hədəflər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.
4. Dil həssaslığına xidmət edən amillər nəzərə alınmalıdır.
5. Bu prosədə təkrarlar, şərhələr, möhkəmləndirmə və nəticələr dialektik xarakter daşmalıdır.
6. Şagirdlər dinləmə mətnləri üzərində gələcəyin məzmunşünas və dilşünasları kimi işləməlidirlər. Lakin bu proses sadə detallardan başlayıb nitq – dil – nitq formulası üzrə qurulmalı və canlı nitqə inteqrasiya (çevrilmə, bütövləşmə) ilə tamamlanmalıdır. Bu dinləmə mətninin perspektivliyini və rentabelliğini məhz bunda görürük.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Bayramov Ə., Əlizadə Ə. (2002). Psixologiya (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, Çinar-çap. 626 s.
2. Əlizadə Ə. (2001). Yeni pedaqoji təfəkkür: ideyalar, prinsiplər, problemlər. Psixopedaqoji araşdırmalar. Bakı, Adiloğlu. 121 s.
3. Paşayeva P., Abbasova S. (2021). Azərbaycan dili tədrisinin aktual problemləri. Bakı, ADPU-nun mətbəəsi. 157 s.
4. Seyidov S., Həmzəyev M. (2007). Psixologiya. Ali pedaqoji məktəblərin bakalavr pilləsi tələbələri üçün dərslik. Bakı, 650 s.
5. <https://www.muallim.edu.az/www.old/arxiv/2013/38/29.htm>
https://www.ted.com/talks/julian_treasure_how_to_speak_so_that_people_want_to_listen?language=tr